

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΑΠΩΝΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΗ-ΧΕΙΡΩΝΑΚΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ("WHITE-COLLAR WORKERS")

Κώστας Λαπαθίτσας, Σχολή Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών, Τμήμα Οικονομικών, Πανεπιστήμιο του Λονδίνου

Εισαγωγή

Κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80, ο όρος "υπο-τάξη" (underclass) χρησιμοποιήθηκε εκτενώς στις κοινωνικές επιστήμες, ένας όρος που μάλλον προέρχεται από τον Myrdal (1970)¹. Ο όρος "υπο-τάξη" υποδηλώνει αγροτικά και αστικά στρώματα που δεν διαθέτουν τα εφόδια και την εξειδίκευση που χρειάζονται για την ενσωμάτωσή τους στη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία, ειδικά αν ληφθεί υπόψη η γοργή αύξηση του πληθυσμού και η πρόοδος της τεχνολογίας. Στις εργασίες των Auletta και Wilson (1981, 1991) η "υπο-τάξη" αναφερόταν στο στρώμα των φτωχών κατά κύριο λόγο των μαύρων κατοίκων, των μεγάλων βορειοαμερικανικών πόλεων. Στη δεκαετία του '90, ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" έχει ξεπεράσει και αντικαταστήσει τον όρο "υπο-τάξη". Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει ευρύτερα φαινόμενα από τις "υπο-τάξεις". Φαινόμενα όπως η φτώχεια λόγω μακράς ανεργίας, οι φυλετικές διακρίσεις και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες ως προς την εξεύρεση εργασίας και την εξασφάλιση υλικών πόρων. Ο "κοινωνικός αποκλεισμός" έχει χρησιμοποιηθεί επίσης για να αναλύσει τη φτώχεια στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όπως στις εργασίες των Rogers (1995) και Silver (1994).

Η πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας επισκοπεί το θεωρητικό υπόβαθρο του κοινωνικού αποκλεισμού, ειδικά όπως αυτό ερμηνεύεται από τον Jordan (1996). Το βασικό επιχείρημα της εργασίας είναι ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού κατά μείζονα λόγο αγνοεί τις κοινωνικές τάξεις και προσπαθεί να αναλύσει τη φτώχεια και την κοινωνική αποξένωση χωρίς σαφή αναφορά στην καπιταλιστική οργάνωση της σύγχρονης κοινωνίας. Συνεπεία αυτού, πολλές φορές θεωρείται δεδομένο ότι οι "μη-αποκλεισμένοι" εργαζόμενοι χαίρουν προνομίων και αγαθών εις βάρος των "αποκλεισμένων". Η δεύτερη ενότητα εξετάζει εν συντομία την κατάσταση των Ιαπώνων μη-χειρωνακτών εργατών, με ειδική αναφορά στις ώρες εργασίας και τις μεταθέσεις μέσα στην εταιρεία ή και εκτός αυτής. Η εργασιακή ζωή αυτών των θεωρητικά "μη-αποκλεισμένων" εργαζομένων κυριαρχείται από τις ανάγκες της εταιρείας στην οποία

1. Αν και περισσότερο στην Κοινωνιολογία παρά στα Οικονομικά. Το γιατί αυτό συμβαίνει είναι μια ενδιαφέρουσα ερώτηση, και αποκαλύπτει πολλά για την κατεύθυνση της ανάπτυξης της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης. Η λατρεία της τεχνικής και η ιδεολογική προσκόλληση στην έννοια των αποτελεσματικών, αρμονικών αγορών δεν συντελούν στη λογική, συστηματική ανάλυση της φτώχειας.

εργάζονται. Οι εργαζόμενοι αυτοί όχι μόνο δεν έχουν προνόμια εις βάρος των "αποκλεισμένων" ομάδων, αλλά υφίστανται σοβαρότατες πιέσεις στη δουλειά τους με αποτέλεσμα την εμφάνιση σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων όπως ο θάνατος από υπερβολική εργασία. Η θεωρία του κοινωνικού αποκλεισμού δεν μπορεί να δώσει ικανοποιητική εξήγηση των συνθηκών δουλειάς αυτών των εργαζομένων.

Το θεωρητικό υπόβαθρο της θεωρίας του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Η εμφάνιση μεγάλου αριθμού "νέων φτωχών" κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης στη Βρετανία έδωσε το απαραίτητο κίνητρο για τις πρώτες θεωρητικές ερμηνείες της φτώχειας. Στο πεδίο αυτό διακρίνονται δύο παραδόσεις.

Πρώτα, η αγγλοσαξονική φιλελεύθερη παράδοση. Η κλασική Πολιτική Οικονομία, η οποία πιστεύει στην αρμονική λειτουργία της ελεύθερης καπιταλιστικής αγοράς, είχε ένα αδυσώπητο μήνυμα για τους φτωχούς. Ο Ricardo τόνισε τις μακροπρόθεσμες τάσεις της καπιταλιστικής συσσώρευσης: αγορές σε ισορροπία, καθόλου υπερπαραγωγή αγαθών, μισθοί μόλις επαρκούντες για συντήρηση. Η πληθυσμιακή πίεση έκανε τα σιτηρά να ακριβαίνουν, ανέβαζε τους μισθούς, μείωνε τα κέρδη και έθετε σε κίνδυνο την ίδια την καπιταλιστική συσσώρευση. Ο John Stuart Mill, ένας από τους πρώτους υποστηρικτές του πληθυσμιακού ελέγχου, πίστευε πως η ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού θα είχε πολύ αρνητικά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα για τους φτωχούς. Ο δε Malthus προσέθεσε και μια θρησκευτική διάσταση στην άποψη ότι οι φτωχοί, εκτός κι αν πεθαίνουν της πείνας, δεν σκοπεύουν να εργαστούν σκληρά.

Η κλασική διαμάχη, όπως τόνισε ο Polanyi (1944), εντοπίστηκε στη φύση της κοινωνικής πρόνοιας για τους φτωχούς. Το σύστημα Speenhamland του 1795 διατήρησε την παλιά αγγλική αρχή ότι οι φτωχοί είχαν δικαίωμα σε ένα ελάχιστο ποσό για την επιβίωσή τους, κυρίως μια ποσότητα ψωμιού που θα δινόταν από την τοπική ενορία. Μέσα στη γενική κοινωνική αναταραχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, και πανικόβλητη από τον κοινωνικό αντίκτυπο της Γαλλικής Επανάστασης, η τάξη των άγγλων γαιοκτημόνων επιδίωξε να καθιερώσει έναν ελάχιστο μισθό που θα πληρωνόταν σε είδος από την τοπική κοινότητα. Το πρόβλημα με το σύστημα αυτό, όμως, ήταν ότι η καπιταλιστική βιομηχανική ανάπτυξη απαιτούσε τον καθορισμό των αμοιβών των εργαζομένων στην αγορά εργασίας και στηριζόταν στην κινητικότητα της εργασίας.

Η φιλελεύθερη παράδοση στην οικονομία δεν μπορούσε να ανεχθεί ούτε την ιδέα του ελάχιστου επιπέδου συντήρησης το οποίο θα καθοριζόταν διοικητικά και θα αποτελούσε κοινωνικό δικαίωμα, ούτε την ακαμψία την οποία επέφερε το σύστημα Speenhamland στην αγορά εργασίας. Στην πρακτική του εφαρμογή, το σύστημα αυτό οδήγησε σε δραστική μείωση μισθών στις αγροτικές περιοχές, η οποία αντιποιοχούσε στη διανομή τροφίμων από τις ενορίες. Ο Νόμος των Φτωχών (Poor Law) του 1834, εν αρμονία με τη φιλελεύθερη ανάλυση, διακήρυττε ότι για τη φτώχεια έφταιγαν οι ίδιοι οι φτωχοί, που δεν ήταν προετοιμασμένοι να εργαστούν αρκετά σκληρά και δεν

διέθεταν την απαραίτητη εξειδίκευση. Η κοινωνία μόνο κέρδος θα είχε εάν ικανοί για εργασία φτωχοί δεν μπορούσαν πλέον δικαιωματικά να λαμβάνουν κοινωνική βοήθεια. Η αγγλοσαξονική φιλελεύθερη παράδοση στο θέμα της φτώχειας έχει διατηρήσει σημαντικό μέρος αυτών των πρώιμων θεωρήσεων.

Η άλλη παράδοση μπορεί να ονομαστεί ευρωπαϊκή κοινωνική-δημοκρατική παράδοση, και πιθανώς ανάγεται στον Weber, όπως σωστά παρατηρεί ο Silver (1994). Σύμφωνα με αυτήν, η φτώχεια πρέπει να αναλυθεί στο πλαίσιο της ιεραρχίας των κοινωνικών ομάδων που απαρτίζουν την κοινωνία. Μια από αυτές τις ομάδες μπορεί να μονοπωλήσει την πρόσβαση σε υλικούς πόρους και έτσι να αποκλείσει την ευκαιρία βελτίωσης σε άλλες ομάδες. Ένα πλέγμα θεσμών και σχέσεων κυριαρχίας διατηρεί αυτή την άνιση κοινωνική ρύθμιση. Μερικές πολύ φτωχές κοινωνικές ομάδες μπορεί να βγουν τελειώς έξω από το κοινωνικό πλέγμα θεσμών και σχέσεων, απειλώντας έτσι τη συνοχή του συνόλου. Για να αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος χρειάζεται μια αναδιανομή των αγαθών προς την κατεύθυνση των φτωχών με την επίβλεψη της πολιτείας. Η άποψη αυτή έχει λειτουργήσει ως ιδεολογικό υπόβαθρο των ευρωπαϊκών κρατών πρόνοιας. Σχετική με την άποψη αυτή είναι ακόμη η χαρακτηριστικά γαλλική θέση που θεωρεί τα πολιτικά δικαιώματα ως το θεμέλιο της συνοχής των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών. Η συμμετοχή των πολιτών στην κοινωνική ζωή, στη βάση κοινών αξιών και ενδιαφερόντων, είναι απαραίτητη για την ευεξία της κοινωνίας. Η στέρηση των δικαιωμάτων αυτών σε κάποιες ομάδες, όπως οι μετανάστες, καθώς και η εξασθένηση της συμμετοχής λόγω μη επαρκούς πρόσβασης σε υλικούς πόρους, απειλούν άμεσα την κοινωνική συνοχή.

Η πρόσφατη ανανέωση του θεωρητικού ενδιαφέροντος για θέματα της φτώχειας οφείλεται στις αλλαγές των οικονομιών και των κοινωνιών του αναπτυσσόμενου και του αναπτυσσόμενου κόσμου, οι οποίες έχουν παρατηρηθεί από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Αργή ανάπτυξη των μητροπολιτικών καπιταλιστικών χωρών, ειδικά της Ευρώπης, και αυστηρά αντιπληθωριστικές μακροοικονομικές πολιτικές έχουν συνδράμει στην εμφάνιση επίμονης ανεργίας σε κλίμακα συγκρίσιμη με αυτήν του μεσοπολέμου. Οι στάσιμοι αληθινοί μισθοί στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία υποδηλώνουν ότι δεν έχει υπάρξει διάχυση (trickle-down) του οφέλους από την άνοδο της παραγωγικότητας σ' αυτήν την περίοδο. Στο μεταξύ, η πρόοδος της τεχνολογίας της πληροφόρησης έχει συνεχίσει να μεταβάλλει την τεχνική βάση της παραγωγής και του εμπορίου.

Η διεθνοποίηση της παραγωγής και η εμφάνιση γρήγορης βιομηχανικής ουσώρευσης στη νοτιοανατολική Ασία και την Κίνα έχουν οδηγήσει στην εμφάνιση πολλών νέων εξαγωγέων προϊόντων μεταποίησης. Η Αφρική, στο μεταξύ, έχει παρακμάσει και η Λατινική Αμερική δεν δείχνει να ακολουθεί το παράδειγμα της ανατολικής Ασίας. Μια μη-αντιστρέψιμη διαφοροποίηση αυτού που παλιά ονομαζόταν Τρίτος Κόσμος έχει λάβει χώρα. Τέλος, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού μπλοκ είχε αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας σειράς χωρών που φανερά δεν μπορούν να συμμετάσχουν με επιτυχία στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Σε όλο το πρώην σοσιαλιστικό μπλοκ απαντάται ανεργία, μειωμένοι πραγματικοί μισθοί, εγκληματικότητα και συγκεντρώσεις μεγάλης φτώχειας.

Η ιδεολογικά κυρίαρχη αντίδραση σε αυτά τα φαινόμενα τόνισε τα υποτιθέμενα αρμονικά και ευεργετικά αποτελέσματα των ελεύθερων αγορών. Ο νεοφιλελευθερισμός κυριαρχεί στην οικονομική πολιτική, αντικαθιστώντας πλήρως τον κείνσιανισμό της χρυσής μεταπολεμικής εποχής του καπιταλισμού. Η ανεργία βρίσκεται στο "φυσικό" της επίπεδο και η αγορά εργασίας εξισορροπείται. Για τη φτώχεια φταίνε οι ίδιοι οι φτωχοί που δεν έχουν τις απαραίτητες δεξιότητες και υλικά μέσα. Το κράτος πρόνοιας απομυζά τους παραγωγικούς εργαζομένους, πράγμα που καταστρέφει τα κίνητρα για εργασία και μειώνει τη συνολική παραγωγικότητα. Ο πολιτικός αντίκτυπος αυτών των ιδεών περιλαμβάνει συνεχείς επιθέσεις κατά των ασθενών τμημάτων του πληθυσμού, ξενοφοβία εις βάρος των μεταναστών και, το λιγότερο ευχάριστο, αποκάλυπτο ρατσισμό.

Εργασίες που βασίζονται στην έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού και να καταδείξουν για μια ακόμη φορά την αξία της προσέγγισης του Weber. Σε μια σημαντική εργασία, ο Jordan (1996) αναγνωρίζει το ευρύ φάσμα των φαινομένων κοινωνικής αποδιάρθρωσης του τελευταίου τετάρτου του αιώνα, και αναζητά την ανάπτυξη μιας θεωρίας που θα τα εξηγήει στο πλαίσιο ενός προϊόντος κοινωνικού αποκλεισμού. Η προσέγγισή του είναι χαρακτηριστική διότι αναζητά τη θεμελίωσή της στην οικονομική θεωρία και, παραδόξως, στη θεωρία της δημόσιας επιλογής που προέρχεται από τις εργασίες των Olson (1965) και Buchanan (1965), και η οποία έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον για να στηρίξει την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού τα τελευταία χρόνια.

Η θεωρία του Olson για τη συλλογική δράση σε αποκλειστικές (π.χ. μονοπώλια) και μη αποκλειστικές (π.χ. συνδικάτα) ομάδες τονίζει τη δυνατότητα τέτοιων ομάδων να συσπειρώνονται και να εξασφαλίζουν προσόδους για τον εαυτό τους (π.χ. αυξήσεις μισθών). Η δυνατότητα αυτή αποδυναμώνεται από τον ανταγωνισμό που στοχεύει στο στενά εννοούμενο συμφέρον του ατόμου, όπως επίσης και από την ύπαρξη ατόμων που αποσπούν οφέλη χωρίς να καταβάλλουν αντίτιμο (*free riders*). Η νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική, επειδή προωθεί τον ανταγωνισμό, εμποδίζει την εξασφάλιση προσόδου (*rent-extraction*) και έτσι υποτίθεται ότι ευνοεί τους φτωχούς. Ο Buchanan, από την άλλη πλευρά, εξέτασε το θέμα των "κλαμπ" σε σχέση με δημόσια και ιδιωτικά αγαθά. Ένα αγαθό με χαρακτήρα "κλαμπ", όπως μια πισίνα για μέλη μόνο, είναι ένα ενδιάμεσο αγαθό με ώαση τα συνήθη κριτήρια, δηλαδή, αποκλειστικότητα, ανταγωνιστική κατανάλωση, αποτελεσματική εμπορευσιμότητα, δυνατότητα ατομικού καταμερισμού κλπ. Το μέγεθος του "κλαμπ" είναι σημαντικό ώστε να αποφεύγεται ο συνωστισμός. Η αποτελεσματική κατανομή πόρων μπορεί γενικά να επιτευχθεί εάν η τεχνολογία και οι προτιμήσεις επιτρέψουν την εμφάνιση ενός μεγάλου αριθμού "κλαμπ" άριστου μεγέθους.

Η φιλόδοξη επιδίωξη του Jordan ήταν να παραθέσει μια θεωρία κοινωνικού αποκλεισμού υιοθετώντας τις βασικές αρχές των παραπάνω απόψεων, αλλά ανατρέποντας τα ουσιωδώς νεοφιλελεύθερα συμπεράσματά τους. Κατά τον Jordan, όλες οι ομάδες που επιζητούν προσόδους (*rent-seeking groups*) είναι αποκλειστικές, και η

συλλογική δράση των ομάδων αυτών ανατρέπει τα άριστα Pareto διανεμητικά αποτελέσματα που υποτίθεται ότι έχει η ελεύθερη αγορά.

Έτσι, διανεμητικοί συνασπισμοί όλων των ειδών είναι συσπειρώσεις μέσω των οποίων οργανωμένα συμφέροντα επιζητούν οφέλη εις βάρος των ανοργάνωτων ατόμων. Οι ευάλωτοι άνθρωποι είναι ευάλωτοι ακριβώς επειδή δεν είναι σε θέση να οργανωθούν υπό τις συνθήκες της αγοράς. Οι αγορές προκαλούν συσπειρώσεις οι οποίες αποκλείουν τα δυνητικά οφέλη του ανταγωνισμού για τους φτωχούς. Συνεπώς η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αντανακλούν την επιτυχημένη συλλογική δράση των ομάδων οι οποίες επιζητούν προσόδους σε ένα ανταγωνιστικό οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον. (Jordan 1996, 77)

Κατά τον Jordan, το παραπάνω είναι ένα γενικό επιχείρημα το οποίο επίσης έχει εφαρμογή σε θέματα πολιτικών δικαιωμάτων και σε διακρατικές σχέσεις. Οι φτωχοί δεν μπορούν να οργανωθούν ώστε να αντιμετωπίσουν την αναζήτηση προσόδων (*rent-seeking*) των πιο ευκατάστατων, και, κατά συνέπεια, εκτεθειμένοι στην τραχύτητα της αγοράς γίνονται φτωχότεροι. Έχοντας, όμως, αποκλειστεί από τις ομάδες που αποκτούν προσόδους (*rent-earning groups*), οι φτωχοί μπορούν να επιτύχουν μια μορφή άτυπης οργάνωσης που τους παρέχει κάποια συλλογικά αγαθά ενώπιον της αγοράς. Τέτοιες στρατηγικές περιλαμβάνουν μετανάστευση των φτωχών του αναπτυσσόμενου κόσμου προς τον αναπτυγμένο, και "άτυπες δραστηριότητες", συμπεριλαμβανομένης και της εγκληματικότητας.

Ο Jordan (1996, κεφ. 4), για να εξηγήσει γιατί ο κοινωνικός αποκλεισμός θα έπρεπε να έχει αυξηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες, στηρίζεται στην "παγκοσμιοποίηση". Η εμφάνιση μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς στις δεκαετίες του '60 και '70, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και η διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού στον εκβιομηχανιζόμενο κόσμο άλλαξαν τελείως τις αγορές εργασίας του αναπτυγμένου κόσμου. Το μεταπολεμικό κράτος πρόνοιας, που προήλθε από ένα τριμερές παίγνιο ανάμεσα στο κεφάλαιο, στην εργασία και στην πολιτεία με αντικείμενο διάφορα συλλογικά αγαθά, δεν ήταν πλέον εφικτό. Οι εργαζόμενοι ως άτομα, αλλά και τα συνδικάτα, δεν μπορούσαν πια να προστατέψουν τις εργασιακές προσόδους (*job rents*) τους, ενώ οι εργοδότες μπορούσαν να δημιουργήσουν νέες προσόδους εκμεταλλευόμενοι απροστάτευτους εργαζομένους και στερημένες κοινότητες. Ταυτόχρονα, τα νοικοκυριά απέκτησαν νέες στρατηγικές επιλογές. Τα "μη-αποκλεισμένα" νοικοκυριά ρύθμισαν την απασχόλησή τους βασισμένα σε μερική απασχόληση για τις γυναίκες, καθώς και σε "ένδον" εργασίες για τους άνδρες, με καριέρα, προαγωγές, πρόσθετα οφέλη και συντάξεις. Τα "μη-αποκλεισμένα" νοικοκυριά επωφεληθήκαν των αλλαγών της δεκαετίας του '80, αλλά έτσι άφησαν τα αποκλεισμένα νοικοκυριά πιο αδύναμα και τα ανάγκασαν να στηριχτούν σε στρατηγικές που στόχευαν στην εκμετάλλευση των διατάξεων φορολογίας και πρόνοιας (ιδ.αν., σσ. 120-122). Οι φτωχοί οδηγήθηκαν να στηρίζονται περισσότερο στα δικά τους δίκτυα και τις δικές τους κοινότητες παρά στα συνδικάτα ή σε πολιτική δράση. Ο Jordan επίσης υποστηρίζει ότι η κατάσταση αυτή δεν μπορεί να διατηρηθεί, επειδή στη δεκαετία του '90 τα εισοδήματα των "μη-αποκλεισμένων" νοικοκυριών στη Βρετανία και τις ΗΠΑ έχουν μειωθεί και έχει

επικρατήσει κλίμα ανασφάλειας. Το ζητούμενο είναι να αποκατασταθεί η κοινωνική συνοχή επινοώντας "μορφές συλλογικής δράσης ταιριαστές σε καταναλωτικά, διαφοροποιημένα και εριστικά άτομα, σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον με τεράστιες ανισότητες στην κατανομή των αγαθών" (ιδ.αν., σσ. 246-247).

Το κατά πόσο ο Jordan κατάφερε να αποδείξει ότι ο ανταγωνισμός στην αγορά ισχυροποιεί την αναζήτηση προσόδων (rent extraction), ειδικά εφόσον ο ίδιος υιοθετεί τις μεθοδολογικές αρχές της θεωρίας της δημόσιας επιλογής η οποία συνάγει τα ακριβώς αντίθετα συμπεράσματα, είναι άκρως αμφίβολο. Ακόμη, το να υιοθετηθούν οικονομικές απόψεις που έχουν κάποια επιρροή και το να παρουσιαστούν ως η "οικονομική θεωρία" είναι μια όχι ικανοποιητική διαδικασία. Παρ' όλα αυτά, η εργασία του Jordan είναι σημαντική επειδή δηλώνει με θεωρητικό τρόπο την κύρια θέση αυτών που χρησιμοποιούν την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, ότι, δηλαδή, το κύριο ρήγμα στη σύγχρονη κοινωνία είναι αυτό μεταξύ "μη αποκλεισμένων", ή "εγγεκλεισμένων", ομάδων που έχουν πρόσβαση σε δουλειές, καριέρες, πρόσθετα οφέλη, και "αποκλεισμένων" ομάδων που δεν έχουν τέτοια πρόσβαση και αναγκάζονται να αναπτύσσουν αμυντικές στρατηγικές στηριγμένες στα δικά τους πενιχρά εφόδια. Στην παγκοσμιοποίηση που προέκυψε μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, υποτίθεται ότι ο "εγκλεισμός" προκάλεσε "αποκλεισμό". Αυτή η διάσταση της θεωρίας είναι και η πλέον προβληματική.

Ο παγκόσμιος καπιταλισμός έχει διέλθει δραστική αλλαγή μετά την παγκόσμια ύφεση των μέσων της δεκαετίας του '70. Η ανάπτυξη είναι πιο αργή, επίσης και η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου, η μαζική ανεργία έχει γίνει μια μόνιμη πραγματικότητα, η παραγωγικότητα αυξάνεται πολύ αργά, οι αληθινοί μισθοί εν πολλοίς λιμνάζουν στις κύριες μητροπολιτικές χώρες, και στην αγορά εργασίας επικρατεί ανασφάλεια. Η άνοδος του θεωρητικού νεοφιλελευθερισμού και η εφαρμογή αυστηρής αντιπληθωριστικής πολιτικής πρέπει να έχει συμβάλει στην εμφάνιση της φτώχειας και της ανασφάλειας. Η παρούσα εργασία υποστηρίζει, όμως, ότι τέτοια φαινόμενα εξηγούνται καλύτερα με όρους της διαρκούς καπιταλιστικής αναδόμησης που έχει λάβει χώρα από τη δεκαετία του '70 και μετά και η οποία στοχεύει στην αποκατάσταση της κερδοφορίας και της ανεμπόδιστης καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η τάξη και το κεφάλαιο είναι ουσιώδεις έννοιες για την προσέγγιση αυτή, σε αντίθεση με την έννοια ομάδων που επιδίδονται σε ανταγωνιστικά παίγνια μεταξύ τους. Μια άμεση και θεμελιώδης απόρροια αυτής της προσέγγισης είναι ότι η πλειονότητα των εργαζομένων φέρει το βάρος της καπιταλιστικής αναδόμησης, αν και ορισμένες ομάδες σίγουρα υποφέρουν περισσότερο από άλλες. Ο διαχωρισμός της σύγχρονης εργατικής τάξης σε "μη-αποκλεισμένες" και "αποκλεισμένες" ομάδες είναι παραπλανητικός. Οι συνθήκες ζωής και εργασίας των λεγόμενων "μη-αποκλεισμένων" ομάδων καθορίζονται από τις απαιτήσεις της καπιταλιστικής αναδόμησης. Η δεύτερη ενότητα της παρούσας εργασίας προσπαθεί να καταδείξει αυτήν την άποψη εξετάζοντας τις συνθήκες εργασίας των ιαπώνων μη-χειρωνακτών εργατών.

Κοινωνικός αποκλεισμός και Ιάπωνες μη-χειρώνακτες εργάτες

Η Ιαπωνία και η Γερμανία συχνά αντιπαρατίθενται ως προς τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο ως χώρες που δεν πάσχουν από τη βαθιά κοινωνική πόλωση των δύο τελευταίων δεκαετιών. Για τη Γερμανία, η συνεχιζόμενη ισχύς των μεταπολεμικών σοσιαλδημοκρατικών αρχών και για την Ιαπωνία η εκτεταμένη παρέμβαση του κράτους στις οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες έχουν συμβάλει στην αποφυγή των χειρότερων αποτελεσμάτων της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού². Στη βιβλιογραφία του κοινωνικού αποκλεισμού υπάρχει η εντύπωση ότι η Ιαπωνία είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα. Μια πιο ενδελεχής έρευνα, όμως, δείχνει ότι τα πράγματα είναι πολύ πιο περίπλοκα.

Μιλώντας γενικά, η ιαπωνική κοινωνία είναι ιδιαίτερα "στεγανοποιημένη", με έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα σε γηγενείς και ξένους. Ο μεγάλος αριθμός παράνομων ξένων εργαζομένων, κυρίως Ασιατών, ανήκει στο περιθώριο της κοινωνίας. Οι εργαζόμενοι αυτοί, των οποίων ο αριθμός αυξήθηκε γρήγορα κατά τη δεκαετία του '80 και συνεχίζει να αυξάνεται παρά την οικονομική ύφεση της δεκαετίας του '90, έχουν λίγα δικαιώματα και πολύ λίγη προστασία στη δουλειά. Η δυσκολία εξεύρεσης στοιχείων δυσκολεύει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για αυτή την ομάδα εργαζομένων. Μπορούμε να λάβουμε μια εικόνα της κοινωνικής τους κατάστασης, όμως, εάν σημειώσουμε ότι Ιάπωνες πολίτες κορεάτικης καταγωγής (σχεδόν μισό εκατομμύριο άνθρωποι, ορισμένοι από τους οποίους είναι τρίτης γενιάς Ιάπωνες πολίτες) μέχρι πρόσφατα έπρεπε να περνούν τακτικά από την αστυνομία για δακτυλικά αποτυπώματα.

Ταυτόχρονα, μέσα στο γηγενή ιαπωνικό πληθυσμό υπάρχουν πολλοί και γνωστοί διαχωρισμοί. Για παράδειγμα, η συμμετοχή των γυναικών στην εργατική δύναμη είναι πιο προβληματική στην Ιαπωνία απ' ό,τι σε άλλες προηγμένες χώρες, μια που οι γυναίκες τείνουν να βγαίνουν από την εργατική δύναμη πιο εύκολα και πιο άμεσα συνεπεία της οικονομικής ύφεσης. Μέσα στις μεγάλες εταιρείες, γυναίκες με υψηλή στάθμη εκπαίδευσης και μεγάλες δεξιότητες συχνά υποβιβάζονται σε ανούσιες δουλειές, "δουλειές όχι για άντρες", χωρίς ελπίδα διαμόρφωσης καριέρας. Μόλις παντρευτούν, αναλαμβάνουν και πάλι τον "κανονικό" τους ρόλο, της στοργικής και ευγενικής μητέρας. Ένας επίσης ιδιαίτερα προβληματικός διαχωρισμός είναι η ίδια η ύπαρξη των "burakumin", απογόνων ανθρώπων που έκαναν παραδοσιακά "βρώμικες" δουλειές, όπως βυρσοδεψών ή κρεοπωλών. Οι "burakumin" τείνουν να ζουν σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές και είναι θύματα σημαντικών κοινωνικών διακρίσεων, ειδικά στη σύναψη γαμήλιων σχέσεων. Η γοργή, όμως, αστικοποίηση των δεκαετιών του '60 και '70 και οι μεγάλες δημόσιες επενδύσεις σε στέγη και αστικές δημόσιες εργασίες, έκαναν τους "burakumin" πολύ λιγότερο ορατούς στη σύγχρονη ιαπωνική κοινωνία.

2. Για μια σαφή διατύπωση των κυριότερων διαστρέμμενων απόψεων σχετικά με την παρούσα κατάσταση της κοινωνικής δημοκρατίας, βλ. την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των Μουζέλι (1993) και Therborn (1993).

Οι ανωτέρω περίπλοκες διακρίσεις δείχνουν ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε την Ιαπωνία μια αναπτυγμένη καπιταλιστική χώρα, ελεύθερη από σοβαρά προβλήματα κοινωνικού διαχωρισμού. Είναι, όμως, επίσης αλήθεια ότι ο ιαπωνικός καπιταλισμός έχει αποφύγει τα χειρότερα προβλήματα της μαζικής ανεργίας, της παρακμής των μεγαλουπόλεων και της φτώχειας μεγάλου μέρους του πληθυσμού, προβλήματα πολύ κοινά σε Ευρώπη και Βόρεια Αμερική τα τελευταία 20 χρόνια. Πολλοί παράγοντες είναι σημαντικοί για την εξήγηση αυτού του φαινομένου, αλλά αυτό που έχει σημασία για μας είναι η αγορά εργασίας και ο τρόπος με τον οποίο η εργασία επιτελείται στην Ιαπωνία.

Η στερεότυπη εικόνα του ιάπωνα εργαζομένου είναι αυτή του εργάτη των μεγάλων εταιρειών. Αυτοί οι εργαζόμενοι, τόσο μη-χειρώνακτες όσο και χειρώνακτες, έχουν σχετική σταθερότητα απασχόλησης, ξεκάθαρες προοπτικές καριέρας και αρκετά οφέλη που προέρχονται από τις εταιρείες, πάνω από όλα δε φθηνή στέγη. Αντιπροσωπεύουν το 40% περίπου της συνολικής εργατικής δύναμης, ενώ το υπόλοιπο 60% αποτελείται από εργαζομένους σε μικρές εταιρείες που απαντώνται σε διάφορους κλάδους της παραγωγής και του εμπορίου. Τυπικό δείγμα της δεύτερης περίπτωσης είναι οι εργαζόμενοι των πολλών μικρών εταιρειών στο μεγάλο κλάδο της διανομής. Τέτοιοι εργαζόμενοι έχουν λιγότερα προνόμια, μικρότερη (αλλά παρ' όλα αυτά σημαντική) σταθερότητα εργασίας και χαμηλότερη κοινωνική θέση από τους εργαζομένους των μεγαλύτερων εταιρειών.

Η δομή της αγοράς εργασίας αντικατοπτρίζει τη δομή του ίδιου του ιαπωνικού κεφαλαίου. Από τη μια, υπάρχουν μεγάλες ολιγοπωλιακές συγκεντρώσεις κεφαλαίου με μια τράπεζα στο κέντρο τους (τα λεγόμενα *keiretsu*), που κυριαρχούν σε πολλές τοπικές αγορές. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, αυτές οι ολιγοπωλιακές εταιρείες βρέθηκαν στην καρδιά των εξαγωγικών επιτυχιών του ιαπωνικού καπιταλισμού. Από την άλλη, υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός μικρών και μεσαίων εταιρειών με χαρακτηριστικά χαμηλή παραγωγικότητα και μικρές τεχνολογικές δυνατότητες, ειδικά σε τομείς όπως η διανομή, η γεωργία και η υφαντουργία. Στενές σχέσεις υφίστανται ανάμεσα στις δυο κατηγορίες μονάδων κεφαλαίου, ειδικότερα παρατηρείται (*subcontracting*) από τις μεγάλες στις μικρές.

Για τους εργαζομένους των μεγάλων εταιρειών, τρία στοιχεία χαρακτηρίζουν τον τρόπο που επιτελείται η εργασία. Πρώτα, απασχόληση εφ' όρου ζωής, δηλαδή πρόσληψη των εργαζομένων αμέσως μετά το λύκειο ή το πανεπιστήμιο και έως την ηλικία της συνταξιοδότησης, που συνήθως για τους άντρες είναι τα 55 χρόνια. Δεύτερον, κλιμάκωση μισθών σύμφωνα με την αρχαιότητα, και ξεκάθαρες προοπτικές καριέρας. Ο σημαντικότερος παράγων που εξηγεί την πορεία της καριέρας και τη μισθολογική διαφοροποίηση για τους εργαζομένους της ίδιας εταιρείας είναι ο χρόνος που απασχολούνται στην εταιρεία, άρα και η ηλικία τους. Τέλος, συνδικάτα εταιρικά που σε στενή συνεργασία με τη διοίκηση της εταιρείας καθορίζουν τις συνθήκες εργασίας. Ένας σημαντικός παράγων που εξηγεί την επικράτηση των ιαπωνικών πρακτικών εργασίας είναι η έλλειψη ειδικευμένων εργατικής δύναμης μετά τον πόλεμο: το σύστημα εργασίας επέτρεψε στις εταιρείες να "εγκλείσουν" τους ειδικευμένους εργαζομένους.

Η συσχέτιση των εργαζομένων με συγκεκριμένες εταιρείες, ο "εταιρικός καπιταλισμός", επέτρεψε στις εταιρείες να υποκινήσουν ανταγωνισμό παραγωγικότητας στο εσωτερικό τους και διευκόλυνε την επιμήκυνση των ωρών δουλειάς. Αυτά τα φαινόμενα θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

Η δομή της αγοράς εργασίας και το σύστημα απασχόλησης αποδείχτηκαν πολύ σημαντικά στους διάφορους παροξυσμούς εξορθολογισμού που διήλθε ο ιαπωνικός καπιταλισμός τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Κατά τη μεγάλη κρίση του 1973-74, που σηματοδότησε επίσης το τέλος της περιόδου γρήγορης ανάπτυξης 1953-1973, οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν καθώς τα συνδικάτα δέχτηκαν αυξήσεις χαμηλότερες του πληθωρισμού, οι ώρες εργασίας μειώθηκαν, εργαζόμενοι σε μεγάλες εταιρείες αποσπάστηκαν σε μικρότερες συνδεδεμένες εταιρείες, και γυναίκες εργαζόμενοι έχασαν τη δουλειά τους. Το σύστημα απασχόλησης, όμως, διατήρησε εν πολλοίς τη συνοχή του βοηθώντας έτσι την αποφυγή ανεργίας σε μεγάλη κλίμακα, και έδωσε αρκετή ευελιξία στις εταιρείες ώστε να αναδιοργανωθούν και να σταθούν με επιτυχία στον ανταγωνισμό της δεκαετίας του '80. Κατά την εξίσου μεγάλη κρίση του 1991-93, πολλά ακούστηκαν για μια επικείμενη κατάρρευση του ιαπωνικού συστήματος απασχόλησης. Παρ' όλα αυτά, ο αριθμός των μη-χειρωνακτών εργατών στις μεγάλες εταιρείες στη δεκαετία του '90 και ο τρόπος της αποζημίωσης των εργαζομένων αυτών δείχνουν ότι το σύστημα ακόμη καλά κρατεί (Kaneyama 1995).

Οι ιαπωνικές πρακτικές απασχόλησης αποτελούν πρόκληση για τη θεωρία του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι εργαζόμενοι σε μεγάλες εταιρείες, και ειδικά μη-χειρωνακτες με τριτοβάθμια μόρφωση, εμφανίζονται να αποκομίζουν οφέλη, ειδικά ασφαλή απασχόληση και φθηνή στέγη, συμβατά με αυτά που θα προέρχονταν από συσπείρωση ομάδας. Οι εργαζόμενοι σε μεγάλες εταιρείες μοιάζουν να είναι μια προνομιούχος, "μη αποκλεισμένη" ομάδα στην Ιαπωνία. Από την άλλη πλευρά, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται αυτοί οι εργαζόμενοι έχουν αποδειχτεί κρίσιμες τόσο για την αύξηση της παραγωγικότητας όσο και για το ξεπέρασμα των δυσκολιών της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι εργαζόμενοι των μεγάλων εταιρειών δεν μοιάζουν καθόλου με προνομιούχο ομάδα. Για να αποδείξουμε αυτό το επιχείρημα, θα εξετάσουμε σύντομα τις ώρες εργασίας και τις αλλαγές στον τόπο της εργασίας (αλλαγές που περιλαμβάνουν αποσπάσεις σε άλλες εταιρείες) για τους μη-χειρωνακτες εργάτες που είναι ο πυρήνας του πυρήνα του ιαπωνικού εργατικού δυναμικού.

Μια μελέτη που διεξήχθη από το δήμο του Τόκιο το 1993 σε μικρές και μεσαίες εταιρείες, η οποία αναφέρεται από τον Nagano (1995), δείχνει ότι οι μη-χειρωνακτες εργάτες έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια επιλογής σε ό,τι αφορά το ρυθμό και τον τρόπο της δουλειάς τους από τους χειρωνακτες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για προσωπικό διοίκησης, έρευνας και εξωτερικών σχέσεων των εταιρειών. Ακριβώς οι ίδιες ομάδες θεωρούν την εργοδοσία τους ως σχετικά ευέλικτη σε σχέση με τους εργαζομένους. Αυτές οι διαστάσεις της εργασιακής σχέσης, ενώ συντελούν στη μακροπρόθεσμη ταύτιση των εργαζομένων με την επιχείρηση, έχουν άμεσο αντίκτυπο στις ώρες που εργάζονται οι εργαζόμενοι. Η έρευνα έδειξε τα ακόλουθα αποτελέσματα:

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1

Ωρες εργασίας και χρόνος άδειας

Τύπος Εργασίας	A (%)	B (ώρες)	Γ (%)
Διοίκηση	11,3	10:04	33,2
Έρευνα/Σχεδιασμός	13	9:38	35,6
Εξωτερικές Σχέσεις	8,2	9:51	37
Γραφεία	3	9:30	49,3
Τεχνικοί	13,8	10:20	48,4
Χειρώνακτες	8,6	9:36	49,3
Σύνολο	7,8	9:48	49,3

Πηγή: Nagano (1995)

Η στήλη Α δείχνει το ποσοστό του προσωπικού που παραμένει στη δουλειά για περισσότερες από 12 ώρες ημερησίως. Η στήλη Β δείχνει τη μέση ημερήσια παραμονή στη δουλειά. Η στήλη Γ δείχνει το ποσοστό άδειας μετ' αποδοχών (περιλαμβανομένων και αδειών που έχουν συσσωρευτεί από προηγούμενα χρόνια) που ελήφθη τον προηγούμενο χρόνο. Είναι φανερό ότι οι μη-χειρώνακτες εργάζονται περισσότερες ώρες και παίρνουν λιγότερη άδεια από τους χειρώνακτες. Είναι, επίσης, φανερό ότι όλες οι κατηγορίες εργάζονται πολλές ώρες. Η ομάδα των γραφέων τείνει να αποτελεί εξαίρεση, μια που αποτελείται κυρίως από γυναίκες.

Υπερωρίες που δεν πληρώνονται, δηλαδή δουλειά που γίνεται πέρα από τις συμφωνημένες ώρες στο συμβόλαιο εργασίας, επιβαρύνουν σημαντικά τους μη-χειρώνακτες. Τέτοιου είδους εργασία είναι σχεδόν αδύνατο να ποσοτικοποιηθεί με οποιαδήποτε βεβαιότητα. Η μελέτη που αναφέρεται παραπάνω, όμως, ήταν σίγουρη ότι τέτοιες απλήρωτες υπερωρίες γίνονται σε μεγάλη κλίμακα και ότι οι εργαζόμενοι στις εξωτερικές εργασίες είναι αυτοί που επιβαρύνονται περισσότερο. Περιέργως η έρευνα δεν ανέφερε ιδιαίτερη δυσάρεσκεια των υπαλλήλων για τις ώρες εργασίας τους. Η πιο πιθανή εξήγηση γι' αυτό είναι ότι οι υπάλληλοι έχουν υποστεί ένα βαθμό "ιδρυματισμού" στις συνθήκες των εξαιρετικά μακρών ωρών εργασίας. Αυτός πρέπει

να είναι ένας παράγοντας που συνεισφέρει στο θάνατο από υπερεργασία, το φοβερό "karoshi".

Είναι δύσκολο να βρεθούν είτε στοιχεία είτε λεπτομερείς αναλύσεις σχετικά με το karoshi. Το πιο ενδιαφέρον υλικό προέρχεται από την εθελοντική οργάνωση "Karoshi 110", που βοηθά θύματα του karoshi και τις οικογένειές τους. Ο Morioka (1995) έχει διεξάγει την πιο λεπτομερή ακαδημαϊκή εργασία επί του θέματος. Το karoshi αποτελεί σοβαρή πηγή ανησυχίας για μη-χειρώνακτες εργάτες της ηλικιακής ομάδας 40-60. Αυτή είναι ακριβώς η ηλικία στο ιαπωνικό ιεραρχικό σύστημα κατά την οποία συμβαίνει η προαγωγή στα υψηλότερα σκαλοπάτια της ιεραρχικής κλίμακας. Οι γυναίκες των εργαζομένων αυτών, που συχνά βλέπουν τους συζύγους τους για πολύ λίγη ώρα τα βράδια και λίγο τα Σαββατοκύριακα, είναι συνήθως οι πρώτες που αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο. Απλήρωτη υπερωρία με σκοπό την άνοδο μέσα στην εταιρεία, σε συνδυασμό με συχνά επαγγελματικά ταξίδια, φαίνεται ότι αποτελούν ένα φονικό μείγμα.

Οι πραγματικές ώρες εργασίας είναι πολύ δύσκολο να εκτιμηθούν με ακρίβεια στην Ιαπωνία, ή και οπουδήποτε αλλού. Για την περίοδο 1975-1990, για παράδειγμα, το έντυπο της *Μηνιαίας Έρευνας Εργασιακής Στατιστικής* (Maigetsu Romu Tokei Chosa) δείχνει έναν ετήσιο μέσο όρο της τάξεως των 2.100 ωρών. Η Απογραφή Αμοιβών (Chingin Sensus), αντίθετα, δίνει έναν αριθμό πλησιέστερο στις 2.200 ώρες. Τέλος, η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Rodo Ryoku Chosa) βρίσκει έναν αριθμό κοντά στις 2.450 ώρες. Η κοινή πεποίθηση είναι ότι περίπου 4.000 ώρες το χρόνο είναι το κατώφλι του karoshi. Όπως και να έχει η κατάσταση, είναι ξεκάθαρο ότι οι Ιάπωνες εργαζόμενοι κάνουν πολύ περισσότερες υπερωρίες από τους Ευρωπαίους. Στη βιομηχανία ηλεκτρισμού, για παράδειγμα, οι μηνιαίες υπερωρίες φθάνουν να είναι 5, 6 και 7 φορές περισσότερες από τις αντίστοιχες στη Γερμανία, Γαλλία και Βρετανία (Morioka 1985). Το karoshi, βέβαια, δεν είναι παρά η κορυφή του παγόβουνου της υπερεργασίας. Αν μερικές χιλιάδες υπαλλήλων πεθαίνουν από υπερεργασία κάθε χρόνο, κατά πάσα πιθανότητα αρκετά εκατομμύρια άλλοι είναι διαρκώς εξαντλημένοι από υπερβολική εργασία.

Οι συχνές αλλαγές του τόπου εργασίας μέσα στην εταιρεία, περιλαμβανομένων των αποσπάσεων σε άλλες εταιρείες, συγγενείς με τον κύριο εργοδότη, είναι μια πραγματικότητα για τους Ιάπωνες υπαλλήλους. Ο Nakamura (1995) ανακάλυψε ότι οι υπάλληλοι που εισήλθαν σε κλάδους-κλειδιά όπως τράπεζες, ασφάλειες, υφαντουργία, χαλυβουργία και ηλεκτρισμός το 1968, είχαν μετακινηθεί μέσα στις εταιρείες τους περίπου 3 φορές τα πρώτα δέκα χρόνια, και περίπου 4 τα επόμενα δέκα. Τέτοιες μετακινήσεις συχνά συνοδεύονται από αλλαγή κατοικίας, προβλήματα σχολείου για τα παιδιά, συχνό προσωρινό χωρισμό του εργαζομένου από την οικογένειά του και αρκετή ένταση για όλους τους εμπλεκόμενους. Η απόσπαση, από την άλλη, είναι μια ακόμα χειρότερη εμπειρία. Είτε γίνεται για να μειωθεί η πίεση του κόστους μισθών της μητρικής εταιρείας σε περιόδους αναδιάρθρωσης, είτε για να καλλιεργηθούν και να ενισχυθούν οι μακροπρόθεσμες σχέσεις μεταξύ εταιρειών, το βάρος της αλλαγής αυτής πέφτει στον εργαζόμενο. Σε μια ιεραρχική κοινωνία όπως η ιαπωνική, όπου

έχει τεράστια σημασία να ανήκει κανείς σε μια συγκεκριμένη ομάδα, η πίεση της συνύπαρξης με "άλλους" για περιόδους συχνά απροσδιόριστης διάρκειας, δεν μπορεί να υποτιμηθεί.

Ας πάρουμε, για παραδειγμα, την περίπτωση ενός νεαρού τραπεζικού υπαλλήλου (σχεδόν σίγουρα άνδρα) σε μια από τις κύριες τράπεζες. Αφού τέλειωσε με επιτυχία τις σπουδές του σε ένα από τα μεγάλα πανεπιστήμια και απέκτησε αυτή την επιθυμητή δουλειά, μπορεί να περιμένει μια πρώτη τοποθέτηση μακριά από το σπίτι του. Εκεί, θα μείνει σε κατοικία κοινή με άλλους υπαλλήλους που θα είναι περίπου στη δική του θέση. Η δουλειά θα ξεκινά περίπου στις 7.30' το πρωί και θα συνεχίζεται ως τις 7 ή 8 το απόγευμα. Όταν το οικονομικό έτος πλησιάζει στο τέλος του και και θα πρέπει να κλείσουν λογαριασμοί, η δουλειά θα συνεχίζεται μέχρι τη νύχτα, σε σημείο που συχνά θα κοιμάται στην τράπεζα. Το Σαββατοκύριακο, αν είναι φιλόδοξος και θέλει να πάει καλά, θα πρέπει να κάνει μια εμφάνιση τουλάχιστον και μάλλον το Σάββατο. Άδεια θα παίρνει 3-4 μέρες κάθε φορά διάσπαρτες μέσα στο χρόνο. Στην ηλικία των 30 περίπου, φτάνει ο καιρός του γάμου και οι δυσκολίες που έπονται, δηλαδή, κατοικία, οικογενειακή κατανάλωση, εκπαίδευση των παιδιών. Είναι πια άμεση ανάγκη να ανεβεί στην κλίμακα της ιεραρχίας, και μέχρι την ηλικία των 40 θα πρέπει να έχει γίνει διευθυντής τμήματος. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να κάνει περισσότερες υπερωρίες από άλλους, να αποκτήσει πρόσθετες γνώσεις με σεμινάρια και προσωπική μελέτη, και να ξοδεύει πολύ από τον ελεύθερο χρόνο του παίζοντας γκολφ με τους ανωτέρους του. Σημαίνει, ακόμα, ότι δεν θα πρέπει να παραπονιέται όταν η τράπεζα τον μεταθέτει περίπου κάθε 3 χρόνια. Αφού γίνει 40 χρονών, θα πρέπει να περιμένει να αυξηθεί η πίεση που υφίσταται καθώς το κόστος της οικογένειας συνεχίζει να αυξάνεται και ο ανταγωνισμός για τη θέση του διευθυντή τομέα γίνεται όλο και πιο έντονος. Στο σημείο αυτό, αν ληφθεί υπόψη και η "ιδρυματοποίηση" που παθαίνει ο εργαζόμενος, ο χρόνος που διαθέτει μαζί με τη γυναίκα και την οικογένειά του περιορίζεται πολύ. Αρχίζει έτσι να εμφανίζεται η πιθανότητα του *karoshi*. Μόνο αφού φτάσει να γίνει διευθυντής τομέα και για λίγα χρόνια μέχρι να πάρει σύνταξη μπορεί να περιμένει να καταλαγιάσει η πίεση της δουλειάς. Αυτή δεν είναι ζωή ενός "προνομιούχου" που χρησιμοποιεί στρατηγικές που εξασφαλίζουν προνόμια για την ομάδα στην οποία ανήκει. Είναι η ζωή ενός μισθοσυντήρητου, που κυβερνάται από τους ρυθμούς και τις απαιτήσεις κερδοφορίας του τραπεζικού κεφαλαίου.

Συμπεράσματα

Η θεωρία του κοινωνικού αποκλεισμού στοχεύει να εξηγήσει την αύξηση της φτώχειας και τα φαινόμενα περιθωριοποίησης αρκετών κοινωνικών ομάδων σε προηγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες τα τελευταία χρόνια. Τονίζοντας τη σημασία του κοινωνικού συνόλου στον καθορισμό των αιτιών αυτών των φαινομένων, η θεωρία ασκεί ισχυρή κριτική στις νεοφιλελεύθερες θεωρίες και πρακτικές για τη φτώχεια. Παρ' όλα αυτά, η προσοχή με την οποία οι υποστηρικτές της θεωρίας του κοινωνικού αποκλεισμού

αποφεύγουν να χρησιμοποιούν τις έννοιες της τάξης και του κεφαλαίου αποδυναμώνει τα επιχειρήματά τους. Η παρούσα εργασία προσπάθησε να το αποδείξει αυτό εξετάζοντας την κατάσταση των Ιαπώνων μη-χειρωνακτών εργατών που πρέπει να θεωρούνται μια "μη-αποκλεισμένη" κοινωνική ομάδα. Οι εργάτες αυτοί δουλεύουν εξαιρετικά πολλές ώρες, συχνά πεθαίνουν από υπερεργασία και υφίστανται πολλές μεταθέσεις τόσο μέσα στην εταιρεία τους όσο και έξω από αυτήν. Για να αναλυθούν τα φαινόμενα αυτά, που δυσχεραίνουν σημαντικά τη ζωή δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων στην Ιαπωνία, πρέπει κανείς να αναφερθεί λεπτομερώς στο ταξικό σύστημα και την οικονομική λειτουργία του κεφαλαίου.